

İBN SİNÂ'DA ZORUNLU VARLIĞIN MAHİYETİ MESELESİ

Ali EBRAHİMZADE*

Öz

Zorunlu varlığın mahiyeti meselesi İbn Sînâ felsefesinin önemli meselelerinden biridir. İbn Sînâ'ya göre zorunlu varlık, varlığı dışında mahiyet sahip değildir. Onun bu ifadesi farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bazı yorumlara göre İbn Sînâ zorunlu varlığın basitliği korunsun diye o varlıktan her türlü mahiyeti olumsuzlamıştır. Diğer yorumlara göre ise o, gerçekte zorunlu varlığın mahiyeti var ve o mahiyet kendi zatıdır, demek istiyor. Bize göre zorunlu varlığa yüklediğimiz mahiyet zihinsel alışkanlıktan kaynaklanır. Biz, her zaman mümkün varlıklarda bir mahiyet görüyoruz bu nedenle aynı mahiyeti zorunlu varlığa da atfediyoruz. Halbuki zorunlu varlık mümkün varlıkların bütün sıfatlarını dışlar. Dolayısıyla mümkün varlıklarda mahiyet olarak kabul olunan zorunlu varlığın zatıdır.

Anahtar Sözcükler: İbn Sînâ Felsefesi, Mahiyet, Zorunlu Varlık, Mümkün Varlık.

Abstract

The, Question of the Quiddity of the Necessary Being in Avicenna

The issue of necessary being quiddity is one of the propounded issues in Avicenna's philosophy. In his view, the being whose entity is necessary has not any quiddity but its entity and existence. This stance by Avicenna has had two interpretations. Some hold this view that Avicenna has not accepted the quiddity of God and has confined it to possible beings and takes god as being who lacks quiddity. Some others take this view that Avicenna's aim is to indicate essence objectivity and quiddity in an entity whose being is necessary. We cannot separate the quiddity from essence of necessary while it can be differentiated in possible beings. We take this view that Avicenna's statement in attributing the quiddity to necessary is the result of a mental habit. For we attribute the possible beings the quiddity, so Avicenna in regarding to

• Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı/Din Felsefesi,ali_brahim_443@yahoo.com

necessary being adds that what is considered quiddity in possible being in necessary being should be regarded as its nature.

Keywords: *Avicenna's Philosophy, Quiddity, Necessary Being, Possible Beings.*

“Mahiyet” arapçada “ne” anlamında ki “ma” dan ve “O” anlamında ki “hiye” den meydana gelmiştir. “Mahiye” veya “mahuve” İslâm felsefesinde bir şeyin ne olduğunu sorgulamada kullanılır. Mahiyetin karşıtı bir şeyin varlığından ibaret olan “var” sözcüğüdür. Her ne kadar ilk defa İbn Sînâ bu iki kavramın farklı olduğundan bahsetse de bazı düşünürlere göre bu ayırım Fârâbî’de de vardır (Gott J. Richart 1976:75 ve Tuğral Süleyman 2011:195-196).

İbn Sînâ (2005:276) varlığı önce zorunlu ve mümkün olarak ikiye ayırır. O’nun bu ayrımı mantık ilminden kaynaklanan bir düşüncedir. İbn Sînâ’ya göre (1996:142) bir önermede yüklem (mahmul) ile konu (mevzu) arasında zorunlu olarak üç madde (el mevadd’us-salase) farz edebiliriz. Zira ya yüklem zorunlu olarak mevzuya yüklenir: Örneğin “İnsan cisimdir” önermesi zorunlu bir önermedir. Bu önermede cisim olmak insandan ayrılamaz ve cisim olmak zorunlu olarak insana yüklenir; ya da yüklem hiç bir zaman mevzuya yüklenebilir ve yüklemi mevzudan selbedildiği zaman, bu önerme doğru olur; mesela insan ve taş ilişkisi sadece yüklemi mevzudan selbettiğimiz zaman doğru olur. Açıkcası mevzu ve yüklem tamamen farklı şeylerdirler. İnsan taş ilişkisi sadece “İnsan taş değildir” ifadesiyle doğru olabilir. İbn Sînâ (1938:15) bu ilişkiye (imkânsız) ilişki der; yani zorunlu olarak insan taş değildir ve taş insana yüklenemez. Eğer bu iki şey arasında bir ilişki kurmak istersek o sadece birini diğerinden olumsuzlamak ile olur. Üçüncü madde imkandır; yani yüklem ne zorunlu olarak konuya yüklenir, ne de zorunlu olarak ondan olumsuzlanır, belki yüklemle konu arasında imkan ilişkisi vardır. Başka bir ifadeyle o konunun bu yükleme sahip olma olasılığı vardır. Mesela insan ile yazarlık arasındaki ilişki imkan bildirir; yani yazar olmakla insan olma arasında zorunlu bir ilişki yoktur. Bir kişi insan olabilir, ancak yazar olmayabilir; başkası ise yazar olabilir.

İbn Sînâ’ya göre (1938:20) zorunlu ve imkânsız ilişkilerinde kesin doğruluktan söz edilirken imkan ilişkisinde bu doğruluktan söz edilmez. Cisim olma ve taş olmama zorunlu olarak insana yüklenebilir; ama yazar olma ve yazar olmama zorunlu olarak insana yüklenemez. İbn Sînâ’ya göre (1938:20) zorunlu ve imkânsız her ne kadar birbirinden uzak olsalar da zorunlulukta birleşirler. Biri var olmada, diğeri de olmamada zorunludur. Başka bir ifadeyle biri varlıkla, diğeri ise yoklukla özdeştir. Bu da bizi her zaman ontolojik

özdeşlikle karşı karşıya getirir. Zira bir şey varsa zorunlu olarak vardır, eğer yoksa zorunlu olarak yoktur. Diğer taraftan eğer biri zorunlu ise kesin vardır ve eğer biri imkânsız ise kesin yoktur. Zaman zaman İbn Sînâ bu varlık-zorunluluk özdeşliğinden söz etmektedir. Ona göre (1938:226) eğer bir şey var ise zorunludur ve zorunlu ise vardır.

Mümkün varlığın varlığı ile mahiyeti özdeş olmadığı için var olması için bir neden gereklidir; zira mümkünün, varlığı ve yokluğu zatı açısından eşittir ve kendisi dışında bir neden düşünmeksizin var veya yok denilemez, ancak varlığının nedeni varsa mümkün varlık var olacaktır ve eğer nedeni yoksa mümkün varlık var olamayacaktır. Bu varlık kendi kendinin nedeni olmadığı için kendisi dışında bir nedene ihtiyaç duyacaktır. O takdirde de varlık, mümkün varlığa yüklenir ve mümkün varlık varoluşa gelir. Görüldüğü gibi mümkün varlığın varoluşa gelmesi varlığın yüklenmesi ile olur; yani önce mümkün varlığın mahiyetine varlık verilir ve sonra mümkün varlık var olur.

Zorunlu varlık nedensiz varlık olduğundan dolayı ve de yokluğu düşünülmediğinden varlığı mahiyetine arız olamaz. Eğer varlığı mahiyetine arız olursa zorunlu olmaktan çıkar ve mümkün varlığa dönüşür. Diğer taraftan İbn Sînâ'ya göre (1:54) zorunlu varlık basit varlıktır; buna göre varlık ve mahiyetten biri zorunlu varlıkta bulunurken diğeri bulunamaz olacaktır. Eğer mahiyeti olup varlığı olmazsa varlığı olmayan bir mahiyet olur; Bu zorunlulukla çelişen bir durumdur. O zaman da zorunlu varlığın mahiyeti yoktur ve sadece varlığa sahiptir denilebilir.

İbn Sînâ'ya göre (1996:63) zorunlu varlık zihnî ve haricî alemde basittir, bileşik/mürekkep olamaz. Cinsi, ayrımı ve türü yoktur; bunlar zihinsel mahiyetlerdir. Buna göre zorunlu varlığın tanımı da yoktur. Çünkü bir şeyin tanımı onun zihinsel cüzlerinden oluşur. O halde bir şeyin zihinsel cüzü olmazsa tanımı ve mahiyeti de olamaz. Diğer taraftan İbn Sînâ'ya göre (1996:59-61 ve 65) zorunlu varlık işaret edilmeyen, cisim ve cisme bağlı olmayan varlıktır; oysa her mahiyetin dış görünümü bunlardan ibarettir. O zaman zorunlu varlık dış mahiyetten de yoksundur. Başka bir ifadeyle zihnî ve haricî mahiyete; "sınıra" sahip değildir.

İbn Sînâ zihnî ve haricî mahiyeti olmayan zorunlu varlığı şöyle açıklar: "Zorunlu varlık, varlığı dışında mahiyete sahip değildir."(2005:274) İbn Sînâ'nın bu ifadesi iki farklı algıya neden olmuştur.

Gazâli'ye göre (2000:116) İbn Sina'nın bu sözü her türlü mahiyeti zorunlu varlıktan olumsuzlamaktadır. Ona göre (2000:118) İbn Sînâ ve diğer filozoflar zorunlu varlığın basitliğini korumak için ondan her türlü mahiyeti olumsuzlamaktadırlar. Eğer zorunlu varlık mahiyet sahibi olursa o zaman varlık ve mahiyetten oluşmuş olur. Ancak oluşmuş olan her terkip olduğu cüzlere ihtiyaç duyar; bu da zorunlu varlığın kendi cüzlerine muhtaç olması ve kendi cüzlerini ona yükleyen (ârız eden) nedene ihtiyaç duyması anlamına gelir. Reçber (2001:309), Gazâli'inin yorumunu şöyle açıklar: “Vâcibü'l Vücüd'un böyle bir mahiyete sahip olmamasının belki de en temel nedeni O'nun ontolojik bir bileşikliğe sahip olmamasıdır. O'nun salt varlığından ayrı, zorunlu varlığının bir bakıma anlamını ifade edecek bir mahiyeti söz konusu olamaz. Aksi halde, tıpkı mümkün varlıklarda olduğu gibi, böyle bir mahiyete karşılık gelen bir varlığın gerçekte bulunup bulunmadığı şeklinde bir soru sormak caiz olurdu.”

Reçber (2001:309), İbn Sînâ'nın “Zorunlu varlık, varlığı dışında mahiyete sahip değildir.” sözünü zorunluluğu yönünden de ele almaktadır. Zorunluluğu bizatihi zorunlu ve dolayısıyla zorunlu olarak ikiye ayırarak zorunlu varlığı bizatihi zorunlu ve mahiyet sahibi olmayan bir varlık olarak nitelendirir. Ona göre sadece dolayısıyla zorunlu olan varlıklar mahiyet sahibi olurlar.

Böylece Reçber (2001:310) Gâzâli gibi, İbn Sînâ'yı dayandığı bir takım metafiziksel varsayımlar nedeniyle, vacib'ül-vucud'un bir mahiyeti olmadığını savunma konusunda eleştirmektedir.

Reçber, Gâzâli ve diğer düşünürlerle mukabil İbn Sînâ'nın “Zorunlu varlık, varlığı dışında mahiyete sahip değildir.” sözünü, İbn Rüşd (1998:311) şöyle açıklar: “İbn Sînâ'nın amacı zorunlu varlıktan mahiyetin olumsuzlaması değildir. O gerçekte “Zorunlu varlığın mahiyeti var ve o mahiyet kendi zatıdır.” demek istiyor. Başka bir ifadeyle “Mevcudat (varlıklar) ikiye ayrılabilir. Mahiyetleri varlıklarından ayrılabilen varlıklar, mümkün varlık olarak adlanır ve mahiyetleri varlıklarından ayrılamayan varlıklar da zorunlu varlık olarak adlanır”. İbn Rüşd bu sözlerle İbn Sînâ'yı savunmakta ve Gâzâli'ye karşı bir tutum almaktadır, fakat savunması İbn Sînâ'nın düşüncesine uymamaktadır. Reçber'e göre Gazâli ve İbn Rüşd arasında fark yeterince açıktır. Ona göre (2001:312-315) İbn Sînâ'nın nefyedici ifadelerine rağmen zorunlu varlıkla ilgili kimi ifadelerinin mahiyetsel bir ifade gibi bir gerçeklik boyutu vardır. Reçber'e göre (2001:315) İbn Sînâ'nın düşüncesinde asıl tartışmalı olan mesele bu gerçekliğin ne olduğu meselesidir. Zira ona göre İbn Sînâ Tanrı'ya özel bir mahiyet atfettiği için onun “Zorunlu varlık, varlığı dışında mahiyete

sahip değildir.” sözü, zorunlu varlığın mahiyeti ancak zorunlu varlıktır, anlamındadır. Dolayısıyla bizzat zorunlu varlık kavramı bir mahiyete denk gelir. Fakat zorunlu varlık bir mahiyetin gerçekte ne olduğunu söylemek için yeterli değildir. Reçber’in bu yaklaşımı ontolojik statünün ne olduğu meselesi ile yakından ilişkilidir. Bu düşüncenin ana çizgisi mahiyetin ontolojik statüye sahip olmasıdır. İbn Sînâ’da ise ontolojik statüye sahip olan varlıktır. Dolayısıyla zorunlu varlığın mahiyetten yoksun olması o varlığın neliğini inkar edemez. Diğer taraftan bakıldığında görüldüğü gibi İbn Sînâ’da mahiyet iki farklı anlamda kullanılmıştır. Zorunlu varlık sadece zat anlamında kullanılan mahiyete (ما به الشيء هو هو) sahiptir, o nedir sorusunun cevabında beyan edilen mahiyet ise sınırlı varlıklara özeldir. İbn Rüşd, Gazâli ve Reçber’in tartışma konusu yaptıkları zat anlamında ifade edilen mahiyettir, halbuki İbn Sînâ’nın zorunlu varlıktan olumsuzladığı mahiyet (ما يقال في جواب ما هو؟) anlamındadır. Bize göre İbn Sînâ bu ibarelerle yeni bir düzen kurmaktadır. O “Zorunlu varlık, varlığı dışında mahiyete sahip değildir.” derken açıkça mahiyeti zorunlu varlıktan olumsuzluyor. Bu, varlık felsefesinin ilk adımları olarak sayılabilir. Bu felsefeye göre varlık ve mahiyet ilişkisini zorunlu varlıkta dört çeşit farzedebiliriz. (İbn Sînâ1996:28)

- i. Mahiyet ve vucut özdeşirler ve mümkün varlıklarda olduğu gibi hiç ayırım yoktur. Varlık ve mahiyet ayrılmayan şeylerdirler. Hem zihnî hemde haricî bir birlik söz konusudur; yani varlık ve mahiyet hem epistemolojik hem de ontolojik açıdan aynıdır.
- ii. İkinci varsayıma göre varlık, farzettiğimiz zorunlu varlığın bir cüzüdür. O zaman zorunlu varlık cüzlerden oluşmuş olur. Bu cüzler cins ve ayırım gibi zihnî cüzler ve madde ve suret gibi haricî cüzler de olabilir. Her halükarda bu durum zorunlu varlığın zatını mürekkep yapacak ve onu kendi cüzlerine muhtaç edecektir. İhtiyaç ise zorunlulukla çelişen durumdur.
- iii. Üçüncü varsayıma göre varlık zorunlu varlığın gerekenidir. İbn Sînâ’ya göre bu durumda zorunlu varlığın mahiyeti varlığının nedeni olur. Fakat İbn Sînâ açısından bu olanaksızdır; zira mahiyet bir sıfatının nedeni ve hatta bir sıfatı diğer sıfatına neden olabilir ama nedensellik varlıkta olduğu için mahiyet varlık sıfatına neden olamaz. Başka bir ifadeyle nedensizin nedenliğe önceliği varlık açısından dır. Şimdi eğer varlık nedenli ve mahiyet nedensiz kabul edilirse o zaman mahiyetin varlıktan önce varolması gerekir. Halbuki hiçbir şey varlı-

ğa varlık bakımından önce gelemez. Nasıruddin et-Tûsî İbn Sînâ'nın bu konudaki sözünü şöyle açıklar: “Varlık mahiyet sebebi ile mahiyete arız olmaması, varlığı mahiyetin diğer sıfatlarından ayırır; zira onlar mahiyet sebebi ile var olurlar, fakat varlıkta bu özellik bulunmaz ve onun için varlık dışı mahiyetin bütün sıfatları mahiyetten veya bazısı diğerinden meydana gelebilir, fakat varlık sıfatı ne mahiyetten ve ne de diğer sıfatlardan meydana gelmez.”

- iv. Dördüncü varsayıma göre varlık zorunlu varlığa arız olur. Örneğin nasıl masaya kırmızılık arız olur ve masayı kırmızı masa yaparsa aynı şekilde varlık, zorunlu varlığa arız olur ve onu varoluşa getirir. Açıkça bu kabul zorunlu varlığı bir nedene muhtaç eder. Bu da zorunlu varlıkla çelişen bir durumdur. Çünkü eğer bir şey başka şeye arız olursa bu arız olma bir neden ile olur. O zaman zorunlu varlığın varlığı bir neden ile zorunlu varlığa arız olur ki, bu da zorunlulukla bağdaşmaz.

Birinci kabulde görüldüğü gibi İbn Sînâ açıkça bir varlık ve mahiyet birliğinden söz etmektedir. O varlığın asıl, mahiyetin itibari ve zorunlu varlığın basit varlık olduğunu kabul ederek zorunlu varlığın varlığını gerçek varlık olarak kabul etmiştir. Ona göre zorunlu varlığa atfedilen mahiyet kavramı mümkün varlıklarda görülen ve alışılan mahiyet kavramından kaynaklanır. Her zaman mümkün varlıklarda bir mahiyetle karşılaşılır ve onlar mahiyetsiz farzedilemediği için aynı mahiyet zorunlu varlığa da atfedilir; yoksa zorunlu varlığın zatı mahiyet de dahil olmak üzere mümkün varlıklarda bulunan her türlü sıfatı dışlar. İbn Sînâ'nın “Zorunlu varlık, varlığı dışında mahiyete sahip değildir.” sözü mümkün varlıklardaki mahiyet zorunlu varlıkta yoktur, anlamındadır; İbn Sînâ'nın kastı budur. Onun “Zorunlu varlığın varlığı, mümkün varlıklarda olan mahiyet gibidir.”, sözü konunun kavranılmasını kolaylaştırmak içindir. İbn Sînâ'nın bazı ibareleri de bu yorumu desteklemektedir. Mesala o mümkün ve zorunlu varlığı açıklarken şöyle der: “Cins gibi Zeyd'e (mümkün varlığa) yüklenen zorunlu varlığa yüklenemez; zira zorunlu varlık o hükmü (cinsin yüklenmesi) gerektiren mahiyete sahip değildir. Belki zorunlu varlığın varlığı onun dışında olan mümkün varlıkların mahiyeti gibidir.” (1996:64) Filozofun bu sözü açıkça her türlü mahiyeti zorunlu varlıktan olumsuzlamaktadır ve onun “Zorunlu varlık, varlığı dışında mahiyete sahip değildir.” sözünü açıklamaktadır. Eğer cisim gibi bir şey Zeyd'e yüklenirse ve “Zeyd cisimdir.” denilirse bu söz cismin ve ona benzeyen her türlü cinsin zorunlu varlığa yüklenemeyeceği anlamına gelir. Zira cins ve diğer tümeller

mahiyet sahibi olan mümkün varlıklara yüklenebilir, fakat zorunlu varlık her türlü mahiyetten yoksun olduğu için cinsi olamaz; ve dahi cins de olamaz.

Diğer taraftan eğer zorunlu varlık mahiyete sahip olsaydı o zaman zorunluluğu ortadan kalkmış olurdu; zira mahiyet bir şeyin “neliği”nden ibarettir ve bir şeyin “neliği” onun ne olduğunu ve de ne olmadığını ortaya koymaktadır. Mesala “Bu varlık kağıttır.” önermesinde bir varlığın bazı özellikleri (beyazlık, cansızlık, dörtgenlik vb.) ortaya çıkmış oldu; diğer taraftan da onun kalem, canlı, bitki ve akıllı olmadığı açığa çıktı. Başka bir ifadeyle mahiyet bir varlığı bir şeye özelleştirmek ve sınırlamak anlamına gelmektedir. Halbuki zorunlu varlık özelleşmeyen ve sınırsız bir varlıktır; ona bir mahiyet verilirse özel ve sınırlı olur. O varlığı zorunlu olan zorunlu varlık dışı bir şey değildir. Kitâbu’ş- Şifâ’da buna şöyle işaret etmektedir: “ İlk’in mahiyeti yoktur; mahiyet sahibi olanların varlığı ilk varlıktandır.”(2005:92) ve zorunlu varlığın varlığı nedenli olmadığı için mahiyete sahip değildir.

Son olarak şunu söyleyebiliriz: Gâzzâli ve Reçber gibi İbn Rüşd’ün de İbn Sînâ’nın “Zorunlu varlık, varlığı dışında mahiyete sahip değildir.”, ibaresi hakkındaki yorumu yanlıştır. Çünkü mahiyet sahibi olmak, zorunlu varlığın makamından uzaktır. Varlığın her şeyeden önce olması varlığın gerçek ve asıl olduğunu ve mahiyetin itibari ve gerçek dışı olduğunu gösterir. Mahiyet sadece bir sınırlama ve itibardan ibarettir, hiç bir gerçekliğe sahip değildir; bir gerçeklik varsa o da varlığa aittir.

Kaynaklar

- İbn Rüşd, (1998) Tahâfut’ut Tahâfut, Beyrut.
- İbn Sînâ, (1996) el- İşârât ve’t- Tânbîhât, Kum: Naşr’ul Balâğa.
- İbn Sînâ, (2005) Kitâbu’ş- Şifâ (İlahiyat), Türkçe çev: Ekrem Demirli ve Ömer Türker, İstanbul, LITERA yayıncılık.
- İbn Sînâ, (1993) *el-Mubahisât*, der: Muhsin Bidadfer, Kum: Bidad Yay., h.k. 1413.
- İbn Sînâ, (1938) Necât, der:Muhyiddin Sabri el-Kürdi.
- Gott J. Richartt, James E. Gunn, David N. Schramm, Beatrice M. Tinsley, (1976) “Will the Universe Expand Forever?,” *Scientific American*, March 1976.
- Al-Ghazâlî, (2000) *The Incoherence of the Philosophers*, Brigham Young University Press,
- Reçber M. Sait, (2001) “ Vâcibül’-Vücûd’un Mahiyeti Meselesi “, Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu, Ankara üniversitesi.
- Tuğral Süleyman, (2001) Fahreddin Razi’de Varlık-Mahiyet İlişkisi”, Marife, Konya.